MEZIGENERAČNÍ VZTAHY MEZI DĚTMI PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU A SENIORY

Barbora Tallová¹

¹Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, Ústav školní pedagogiky, Štefánikova 5670, 760 01 Zlín, Česká republika

Link to this article: <https://doi.org/10.11118/lifele20201003333>

Podáno: 19. 5. 2020, Přijato: 30. 7. 2020

To cite this article: TALLOVÁ BARBORA. 2020. Mezigenerační vztahy mezi dětmi předškolního věku a seniory. *Lifelong Learning - celoživotní vzdělávání*, 10 (3): 333–351.

Abstrakt

Vzhledem k demografickému stárnutí populace je nutné věnovat se systematictěji seniorům a vztahu k lidem této věkové kategorie. Článek představuje téma mezigeneračních vztahů, konkrétně je zaměřen na vztah mezi dětmi předškolního věku a seniory. Cílem je představit téma mezigeneračních vztahů, analyzovat současný stav poznání v této oblasti a specifikovat možnosti rozvíjení mezigeneračních vztahů mezi zmíněnými skupinami osob. K tomuto účelu je zapotřebí vytvářet nejen např. mezigenerační programy, ale také formovat pozitivní postoje v rodinném prostředí.

Klíčová slova: dítě předškolního věku, mezigenerační vztahy, senior

INTERGENERATIONAL RELATIONSHIPS BETWEEN PRESCHOOL CHILDREN AND THE ELDERLY

Abstract

In the context of demographic ageing of the population, it is necessary to focus more systematically on the elderly and the relationship between society and people of this age category. This article presents the topic of intergenerational relationships; it specifically focuses on the relationship between preschool children and the elderly. The aim of the article is to introduce the topic of intergenerational relationships with a focus on the relationships between preschool children and the elderly, analyze the current state of knowledge in the field of intergenerational relationships and specify the possibilities of developing intergenerational relationships between these groups of people. For this purpose, it is necessary to create intergenerational programs, but it is also essential to form positive attitudes in the family.

Keywords: preschool child, intergenerational relationships, the elderly

Na celosvětové úrovni dochází k demografickému stárnutí populace. Konkrétně v České republice byla v roce 2012 naděje dožití u mužů 75 let a u žen 80,9 let. Podle projekce Českého statistického úřadu se odhaduje, že v roce 2100 bude dle střední varianty naděje dožití u mužů 86,6 let a u žen 91,1 let (Projekce obyvatelstva České republiky, 2013). Vzhledem k uvedenému se do popředí dostává také téma mezigeneračních vztahů. Cílem tohoto příspěvku je představit toto téma se zaměřením na vztahy mezi dětmi předškolního věku a seniory, analyzovat současný stav poznání v této oblasti a specifikovat možnosti podpory mezigeneračních vztahů mezi zmíněnými skupinami osob.¹

1 Článek se vztahuje k situaci za normálních okolností.

1 VYMEZENÍ OBDOBÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

V širokém pojetí je období předškolního věku chápáno od narození do 6 let. V užším pojetí je však definováno od 3 do 6 let věku dítěte (Kotátková, 2014), Vágnerová (2012) období předškolního věku stanovuje od 3 do 6–7 let, přičemž ukončení tohoto období je stanoveno jednak fyzickým věkem a jednak sociálně – nástupem do základní školy.

Co se týče vývoje dítěte, ve třech letech je již motorický vývoj ve fázi zdokonalování, zlepšování pohybové koordinace. Ve 4–5 letech je dítě zručnější, narůstá u něj soběstačnost. V rámci řeči můžeme zmínit, že tříleté dítě ještě nedokáže dokonale vyslovovat nebo některé hlásky vyslovuje nepřesně. Během následujících let se však řeč dítěte zdokonalí. S vývojem řeči se zvyšují poznatky o sobě a o okolí, rostou také znalosti o světě věcí a lidí (Langmeier & Krejčířová, 2006).

V sociální oblasti dochází k přesahu z rodinného prostředí, přičemž se rozvíjejí vztahy s vrstevníky. Dochází tak k určité přípravě na život ve společnosti (Vágnerová, 2012). V tomto kontextu je nutné zmínit proces socializace. „Socializace představuje proces postupného začleňování člověka do společnosti, začíná uvědoměním si svého místa ve světě (koncepce Já) a končí plnohodnotným fungováním ve společnosti dospělých“ (Buriánek, 2003, s. 38). Mezi základní socializační činitele patří rodina, škola a vrstevnické skupiny. V současné době se také přidávají masmédia jako socializační činitel (Buriánek, 2003). Socializační proces zahrnuje tři vývojové aspekty, jimiž je vývoj sociální reaktivity, vývoj sociálních kontrol a hodnotových orientací a osvojení sociálních rolí. Vývoj sociální reaktivity značí vývoj emočních vztahů k lidem ve společenském okolí. U vývoje sociálních kontrol a hodnotových orientací se jedná především o vývoj norem, které si jedinec vytváří na základě zákazů a příkazů od dospělých osob. Osvojení sociálních rolí značí osvojení si takových vzorců chování a postojů, které jsou od něj očekávány od ostatních členů společnosti s ohledem na jeho věk, pohlaví atd. U dětí předškolního věku tak jde např. o plnění odlišných rolí v domácím prostředí a v kolektivu dalších dětí (Langmeier & Krejčířová, 2006).

V socializačním procesu dítěte má významnou úlohu hra (Langmeier & Krejčířová, 2006). Děti v rámci hry sdílejí aktivitu, což přináší sebeprosazení, ale zároveň přizpůsobení se ostatním, rozvíjí se tak prosociální chování (Vágnerová, 2012). Na konci období předškolního věku dítě zřetelněji nachází

nové vztahy k dějům, které se odehrávají mimo domov a rodinné prostředí (Langmeier & Krejčířová, 2006).

V kontextu tématu tohoto článku je důležité zmínit, jak dítě přijímá ostatní osoby. Jak uvádějí Bednářová a Šmardová (2007, s. 54), „lidské vztahy jsou pramenem, ze kterého dítě uspokojuje svoje citové a sociální potřeby (potřebu životní jistoty, potřebu pozitivní identity); zároveň jsou zdrojem sociálního učení (osvojování sociálních dovedností)“. Dítě se prostřednictvím kontaktu s ostatními lidmi učí orientovat se ve vztazích, osvojuje si chování a možnosti komunikace. Tím u něj dochází k sociálnímu učení, které může mít formu zpevňování, odezírání, očekávání nebo nápodoby a ztotožnění. Nejdůležitější význam v sociálním učení má nápodoba a následné upevnění daného chování. V tomto ohledu mají významnou roli rodiče, kteří by měli svým chováním být pro dítě příkladem (Bednářová & Šmardová, 2007). Rodiče tak hrají zásadní roli v tom, jak bude dítě přijímat ostatní lidi a jak bude nahlížet např. i na osoby seniorského věku.

2 VYMEZENÍ OBDOBÍ STÁŘÍ

Seniory je možné definovat jako osoby, které dosáhly období stáří (Vágnerová, 2007). Pokud se zaměříme na definici stáří z chronologického hlediska, v *Psychologickém slovníku* se v tomto kontextu charakterizuje senior jakožto člověk starší 60/65 let (Hartl & Hartlová, 2010). K nepřesnosti věkového vymezení se vyjadřuje např. i Šerák (2009), který uvádí, že ještě v nedávné době byl za seniora považován člověk ve věku 60 a více let, přičemž v posledních letech se tato věková hranice posouvá na 65 let. Seniorské období se dělí na další fáze. Vágnerová (2007) stáří rozděluje na období raného stáří, které je vymezeno věkovou hranicí 75 let, a na období pravého stáří, které nastává po 75. roce života.

Rané stáří neboli třetí věk s sebou mnohdy přináší nadhled a moudrost, pocit naplnění, ale také úbytek energie. Je to období relativní svobody, ale i kumulace nevyhnutelných ztrát ve všech oblastech. Jedná se o období života, ve kterém sice dochází ke změnám daným stárnutím, avšak tyto změny nemusí být tak velké, aby člověku znemožnily aktivní a nezávislý život (Vágnerová, 2007).

Oproti ranému stáří však fáze pravého stáří s sebou již přináší další těžkosti. Dověšením čtvrtého věku se senior dostává do období, které se mnohdy pojí s nárůstem zdravotních problémů i se zvýšeným rizikem vzniku a kumulace

různých zátěžových situací, které kladou značné nároky na adaptaci. Jde například o umístění seniora do institucionální péče apod. (Vágnerová, 2007). U seniorů nastávají involuční procesy. Involuce znamená zpětný proces vývoje, jenž je provázený ústupem nebo snížením funkcí (Hartl & Hartlová, 2010).

Z výše uvedeného vyplývá, že na počátku období stáří bývá ještě silná potřeba seberealizace, později ale nabývá na významu spíše potřeba emočního zakotvení a pozitivního přijetí u blízkých osob, člověk se více soustřeďuje na sebe a na své problémy (Langmeier & Krejčířová, 2006). V seniorském věku je vztah k dětem a k vnoučatům jedním z podstatných zdrojů uspokojení potřeby citové jistoty a symbolického zázemí. Vnoučata seniorům přinášejí nové podněty a zážitky, prostřednictvím dětí a vnoučat získávají senioři informace a zkušenosti, čímž se více přibližují společnosti, která se mění. Dochází také k naplnění potřeby seberealizace (Vágnerová, 2007). Vidovićová, Galčanová a Petrová Kafková (2015) ve výzkumu zjistily, že 54 % respondentů (prarodičů) označilo prarodičovskou roli za nejdůležitější nebo druhou nejdůležitější v životě, mezi dalšími důležitými rolemi byla role rodičovská (61 %) a manželská či partnerská (54 %). 68 % respondentů – prarodičů – označilo tuto roli za tu, která jim přináší nejvíce radosti a štěstí. Ovšem ne všichni senioři, kteří mají vnoučata, se s nimi setkávají (např. z důvodu prostorové vzdálenosti apod.). Navíc jsou senioři, kteří mají nenaplněnou prarodičovskou roli z důvodu bezdětnosti. Respondenti, kteří nemají vnoučata, považují za nejdůležitější roli rodičovskou a manželskou/partnerskou, ale také roli nerodinnou (role přítel/kamarád), kterou uvedlo 21 % respondentů bez vnoučat (pro srovnání tuto roli zmínilo jen 6 % respondentů prarodičů).

V seniorském věku se zvyšuje riziko ztráty sociálních kontaktů, s čímž se pojí jistá osamělost, která se stává významným faktorem pozdního stáří. Pocit osamělosti může pramenit z izolace od společnosti, ale zdrojem může být také proměna vnějšího světa, který se tak může jevit seniorovi jako cizí, jelikož mu nerozumí. U seniorů se tedy zvyšuje strach z opuštěnosti (Vágnerová, 2007). V rámci výzkumu bylo zjištěno, že lidé ve věku 61 a více let se nejvíce obávají nemoci a hned poté osamocení, která tak stojí např. před strachem z finanční, existenční krize a také před strachem ze smrti atd. (Sak & Kolesárová-Saková, 2008). To je v kontextu tohoto článku významné zjištění, protože seniorům, a především těm osamělým, by měla být poskytnuta možnost získat sociální vazby.

Vzhledem k tomu, že v současné době je větší důraz kladen na nukleární rodinu, je zřejmé, že se mnozí senioři stávají i v tomto ohledu izolovanějšími, jelikož vícegeneračních rodin ubývá (Alan, 1989). V současné době se třígenerační soužití a celkově soužití manželů s některým z jejich rodičů objevuje jen výjimečně. Při odděleném bydlení mladé generace se nepočítá s velkou mírou závislosti nejstarších členů rodiny na jejich pomoci. Tento způsob života umožňuje spíše občasnou pomoc prostřednictvím docházení za rodiči (Dvořáčková, 2012). Ubývání mezigeneračního soužití se tak může odrážet také ve vztahu starší a mladší generace. Pro zajímavost je možné doplnit, že Knodel a Chayovan v článku z roku 2008 píšou o situaci v Thajsku, kde více než 70 % osob ve věku 60 a více let žije spolu se svým potomkem nebo v jeho blízkosti; členové rodiny jsou tak hlavními osobami, které poskytují pomoc seniorům se základními činnostmi každodenního života. Současně ale tito autoři uvádějí, že v posledních dvou desetiletích se podíl starších osob, které žijí společně se svými potomky, snižoval a naopak se zvyšoval počet osob žijících samostatně nebo pouze se svým manželem. Vzhledem k nárůstu přístupu k telefonům však mohou senioři zůstat v kontaktu s příbuznými, kteří jsou geograficky vzdáleni (Knodel & Chayovan, 2008).

3 POSTOJE KE STÁŘÍ

V minulosti se image stáří neboli představy o stáří a postoje ke stáří střídaly a vždy dominovala buď pozitivní představa zahrnující idylické stáří (respektování starších lidí a úcta k nim založená na jejich moudrosti, trpělivosti a laskavosti), nebo negativní představa vnímající stáří jako období marnosti, nemoci a strádání, přičemž takové negativní postoje se mohou dostat až do podoby ageismu. Situace v současné době je odlišná oproti dobám předchozím (Špatenková & Smékalová, 2015):

„Dnes je situace poněkud jiná – obě představy existují vedle sebe, ale ve skutečnosti jsou postoje ke stáří a starým lidem spíše negativní, často se vyskytují i postoje ambivalentní, kdy jsou starší lidé na jednu stranu sice litováni, ale na druhou stranu nejsou respektováni. Každý člověk si v průběhu svého života utváří postoje ke starým lidem a k vlastnímu stáří. Formativní význam má v tomto ohledu především výchova v dětství“ (Špatenková & Smékalová, 2015, s. 14).

Někdy se hovoří až o gerontofobii neboli chorobném strachu ze stárí a stárnutí (Špatenková & Smékalová, 2015). Tento negativní přístup ke stárí bývá navíc posilován stereotypy o starých lidech, o nichž se zmiňuje např. Palmore (1990). S tím také souvisejí mezigenerační konflikty, které jsou jedněmi z nejčastějších mezilidských sporů. Ovšem jen část těchto konfliktů vyplývá ze skutečného problému, jako jsou např. rozdílné povahy. Hlavní roli většinou sehrává předpojatost rozdílných generací vůči sobě navzájem a trvání na nejružnějších, byť i nepravdivých stereotypech. Většina mezigeneračních konfliktů pramení z pokřiveného názoru a z předpojatých představ o jiných generacích, ze stereotypů a zejména pak z povýšení těchto teorií na jedinou pravdu (Jirásková *et al.*, 2005). Mezi stereotypy se řadí např. názory, že senioři mají špatné zdraví, dochází u nich k mentálnímu úpadku, senilitě, dezorientovanosti, nevrlosti, chudobě, osamělosti apod. (Palmore, 1990). Butler (1969) v této souvislosti vytvořil pojem „ageismus“, který je charakterizován jako „věková diskriminace; znevýhodňování osob na základě věku“ (Hartl & Hartlová, 2010, s. 16). Věková diskriminace znamená předpojatost vůči jakékoliv věkové skupině (mladých, dospívajících jakožto nezralých či neposlušných, seniorů s předsudky vztahujícími se k jejich závislosti na pomoci dalších osob, rigiditě, nemocem apod.). Tato charakteristika spojená s předsudky se negativně odráží v mnoha ohledech (Tošnerová, 2009). Ageismus se tedy může týkat jakékoliv věkové skupiny, jak uvádí Tošnerová (2009). Vidovičová (2008) zmiňuje, že dle výzkumu se 18 % Čechů setkala s ageismem.

Výzkum European Social Survey, který byl realizován v roce 2009, zjistil, že téměř 70 % Čechů nad 60 let mělo v posledním roce zkušenost s projevy nedostatku respektu nebo s nevhodným chováním vztahujícím se k jejich věku (Benešová, 2010). V rámci výzkumu *Ageismus 2003* bylo např. zjištěno, že senioři se s ageismem setkávají v komunikaci v podobě zesměšňování, podceňování jejich schopností apod. (Vidovičová & Rabušic, 2005). A právě takové negativní projevy vztahující se k seniorskému věku by se měly eliminovat.

Vzhledem k uvedenému je důležité věnovat se podpoře mezigeneračních vztahů a zároveň se zaměřit na vymýcení stereotypů o seniorech apod., přičemž v souladu se slovy Špatenkové a Smékalové (2015) by se mělo v tomto ohledu začít již výchovou v dětství.

4 VZTAHY VE SPOLEČNOSTI

Obecně je možné identifikovat následující úrovně vztahu – makroúroveň, mezoúroveň a mikroúroveň. Makroúroveň se zabývá širokými oblastmi společnosti (Jandourek, 2007). Na mezoúrovni se obecně zabýváme skupinami nebo organizacemi, kterými mohou být rodiny, školní třídy a další (Jandourek, 2007). Pokud se zaměříme na kvalitu života osob v rámci mezoúrovně, tak se jedná o kvalitu života malých sociálních skupin (Kebza, 2005). V rámci této úrovně může docházet k sociální opoře tam, „kde se určitá sociální skupina lidí snaží pomoci jednomu ze svých členů, případně lidem ve svém okolí, kteří nejsou součástí této skupiny, avšak nacházejí se v určité nouzi“ (Křivohlavý, 2009, s. 95). Příkladem může být pomoc starým a chronicky nemocným lidem apod.“ (Křivohlavý, 2009).

Na mikroúrovni se obecně jedná o „úroveň analýzy zabývající se spíše relativně bezprostředními aspekty sociálního života, jako jsou každodenní aktivity jedinců a jejich vztahy s druhými lidmi“ (Jandourek, 2007, s. 160). V rámci sociální opory může jít o „pomoc a oporu, kterou danému člověku poskytuje osoba, jež mu je nejbližší“ (Křivohlavý, 2009, s. 95).

Zaměříme se blíže na vztahy na úrovni rodiny v rámci rolí prarodič–vnouče. Tyto vztahy jsou rovnocenné a přínosné – prarodiče mají poznatky a zkušenosti významné pro pochopení světa a vlastního místa v něm, přispívají svou sociální oporou. Na druhé straně vnoučata mohou prarodičům pomáhat např. v orientaci v současném rychle se měnícím světě (v rámci používání nových technologií apod.). Tento oboustranný vztah přispívá k emocionální stabilitě a pozitivnímu sebehodnocení všech (Hrozenská *et al.*, 2008).

Stelle, Fruhauf, Orel, & Landry-Meyer (2010) se ve svém článku věnujícím se prarodičovství v 21. století zaměřují na dopady pohlaví prarodičů, sexuální orientace a fyzického nebo kognitivního omezení na vztah s jejich vnoučaty. Uvedení autoři např. upozorňují, že je nutné uznat význam pohlaví jako důležitého faktoru ve vztahu prarodiče s vnoučetem. Na zmíněné oblasti by se měly zaměřovat výzkumy, aby došlo k obohacení dat v tomto směru. Obdobně Buchanan a Rotkirch (2016, in Buchanan & Rotkirch, 2018) píší, že mění se role mužů a žen formuje také roli prarodičů. Když se hovoří o prarodičích, většinou se předpokládá, že je řeč o babičkách, vztah dědečků s vnoučaty bývá opomíjen. Přitom v roce 2016 však bylo zjištěno, že jsou

se svými vnoučaty úzce spjati. Vzhledem k tomu, že mnozí prarodiče se z důvodu časové vytiženosti matky a otce starají o vnoučata, hrají důležitou roli ve výchově další generace.

Pokud se podíváme na výzkumy, které byly v oblasti mezigeneračních vztahů realizovány, můžeme zmínit např. výzkum zaměřený na rodinu s dětmi se zdravotním postižením, blíže věnovaný prarodičům a podpoře jejich potomků, které mají děti s postižením. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu bylo realizováno interview s dvanácti dvojicemi zahrnující prarodiče a rodiče, které mají děti ve věku 5–15 let (Mirfin-Veitch, Bray, & Watson, 1997). Další výzkum z této oblasti se věnoval kontaktu a komunikaci mezi prarodiči a vnoučaty, zaměřen byl např. na empatii při zlepšování mezigeneračních postojů (Tam *et al.*, 2006). Mezigeneračním vztahům se věnovali také Becker a Steinbach (2012), kteří se zaměřili na vztah prarodičů a vnoučat ve věku 8–15 let. Zjištěno bylo mimo jiné, že vztahy mezi prarodičem a vnoučetem jsou do značné míry nezávislé např. na statusu zaměstnání, ale spíše jsou spojené se sociálními zdroji (vztahy mezi prarodiči a rodiči, partnerství prarodičů). V České republice se výzkumu mezigeneračních vztahů věnovaly např. Stašová a Křišková (2014), které získaly data od 202 respondentů ve věku 12–13 let a 16–18 let. Jejich výsledky ukazují převážně pozitivní mezigenerační vztahy a hodnotu starší generace pro mladé lidi.

Konkrétně na mezigenerační vztahy týkající se prarodičů, rodičů a dětí předškolního věku byla zaměřena např. studie, do níž se zapojilo 181 účastníků. Týkala se kvality vztahů rodičů (generace 1), dětí (generace 2) a jejich dětí ve věku 3–4 roky (generace 3) (Barnett *et al.*, 2010). V kontextu tématu článku je vhodné zmínit výzkum, který se věnoval vztahům mezi prarodiči a vnoučaty ve věku 4–5 let. Zkoumány byly vztahy prarodičů a vnoučat a jejich vliv na sociální kompetence dětí předškolního věku. Výzkum byl realizován v Číně, účastníky výzkumu byly osoby ve věku 50–89 let, které žijí dohromady se svými vnoučaty ve věku 4–5 let. O sociálních kompetencích dětí podávali zprávu jejich učitelé. Zjištěno bylo například, že všechny dimenze vztahu prarodiče–vnoučata signifikantně korelují se sociálními kompetencemi dětí předškolního věku. Je tedy důležité zaměřovat se na vztah mezi prarodiči a vnoučaty a omezit konflikty ve vztahu těchto dvou generací (Li, Liu, Gao, & He, 2016).

5 MOŽNOSTI ROZVÍJENÍ MEZIGENERAČNÍCH VZTAHŮ MEZI DĚTMI PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU A SENIORY

Nejprve je nutné zmínit, že je v tomto ohledu obecně důležité podporovat postoje společnosti směřující ke kladnému vnímání osob seniorského věku, přičemž pozitivní postoje je nutné formovat již od útlého věku. Obecně je potřebné zaměřit se na jedné straně na aktivity, které povedou pochopit proces stárnutí a potřeby seniorů, ale na druhé straně také vytvářet aktivity, které přiblíží dětský svět seniorům, čímž dojde k oboustrannému porozumění (Čeledová, Kalvach, & Čevela, 2016).

Vzdělávací programy dětí by měly zdůrazňovat ucelenost ontogeneze, a především by měly eliminovat mýty o stáří a stereotypizaci seniorů (Čevela, Kalvach, & Čeledová, 2012), nutné je však přizpůsobit zaměření věku cílové skupiny. V Národním akčním plánu podporujícím pozitivní stárnutí na období let 2012–2017 byly zdůrazněny mezigenerační vztahy (MPSV, 2014):

„Pro efektivní využití potenciálu rostoucího počtu seniorů je třeba se zaměřit na dvě základní oblasti – zdraví a celoživotní učení. Od nich se odvíjí účast na trhu práce, aktivní podíl na rozvoji občanské společnosti (formou dobrovolnictví či v rámci rodiny) a podpora mezigeneračního dialogu“ (MPSV, 2014, s. 5).

Dále se blíže zaměříme na mezigenerační programy, v nichž dochází k vzájemnému učení a obohacování mezi mladší a starší generací. To je přínosné pro samotného jedince, ale také pro společnost (Hatton-Yeo & Ohsako, 2000, in Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014). Tyto programy by tak mohly přispívat k rozvoji generační inteligence (Biggs & Lowenstein, 2011). Mezigenerační programy lze obecně dělit podle forem interakce na tři typy. V prvním typu jsou děti příjemci a senioři poskytují službu (pomáhají, učí je atd.), druhý typ zahrnuje opačné vazby, takže senioři jsou příjemci a děti jsou pro ně prospěšné, a třetím typem jsou programy, ve kterých děti i senioři spolupracují na různých aktivitách (Herrmann & Herrmann, 2005, in Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014). Aktivity v mezigeneračních programech se musí přizpůsobovat vývojovému stadiu, kognitivní úrovni a dalším aspektům cílové skupiny, konkrétně v tomto případě dětí předškolního věku. Samozřejmě musí docházet také k přizpůsobení aktivit seniorům, kteří se jich mají účastnit (Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014).

Mezigenerační programy mohou být jednorázové, jindy je možné setkat se s aktivitou probíhající jednou za týden nebo za dva, která je realizována po dobu několika měsíců. Také existují programy, které se stanou každodenní součástí života účastníků na určitou dobu (Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014).

Přínos mezigeneračních programů je značný, avšak musí být vhodně zvolené aktivity a tyto aktivity musí být dobře vedené (Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014). Důležité je však také upozornit v souladu s Allportem (2004, in Horáková, Šujanová, & Vidovičová, 2014), že takto vzniklé vztahy jsou uměle vytvořené, což přináší určitá rizika. Snaha zvýšit vzájemný respekt daných skupin osob a spojovat lidi různých skupin tak může být zmařena či ovlivněna právě touto nepřirozeností vztahů. I přesto je ale nutné zmínit slova Horákové, Šujanové a Vidovičové (2014), že mezigenerační programy mohou poskytnout povědomí o životě druhé skupiny a obohatit tyto skupiny navzájem, přičemž seniorům poskytují pocit užitečnosti a smysluplnosti, dávají jim nové hodnoty apod., což vede ke zvýšení kvality jejich života.

Ve svých studiích se mezigeneračním programům věnují různí autoři, např. Park (2015) nebo Gualano *et al.* (2018). Systematické zmapování mezigeneračních programů v České republice provedla Kitliňská (2013). Výzkumu v oblasti mezigeneračních programů se věnovali např. Skropeta, Colvin a Sladen (2014) nebo Mosor *et al.* (2019). Jako příklad můžeme uvést mezigenerační program, ve kterém byli účastníci nejprve zapojeni do tříměsíčního intenzivního týdenního tréninkového semináře zaměřeného na výběr knih, techniky čtení a základní znalosti školního života dětí. Následně se jednou za jeden až dva týdny účastnili skupinových aktivit, které zahrnovaly hraní her a čtení obrázkových knih dětem v mateřských školách, základních školách a veřejných centrech péče o děti. Program ukázal zlepšení fyzického a psychického zdraví obou skupin (Yasunaga *et al.*, 2016).

Podpora mezigeneračních vztahů může za normálních okolností probíhat také u dětí navštěvujících mateřskou školu. V Rámcovém vzdělávacím programu pro předškolní vzdělávání (dále také jako RVP PV) je v oblasti „Dítě a ten druhý“ v dílčích vzdělávacích cílech uvedeno:

„... seznamování s pravidly chování ve vztahu k druhému, osvojení si elementárních poznatků, schopností a dovedností důležitých pro navazování a rozvíjení vztahů dítěte k druhým lidem, posilování prosociálního chování ve vztahu k ostatním lidem (v rodině, v mateřské škole, v dětské herní skupině apod.), vytváření prosociálních

postojů (rozvoj sociální citlivosti, tolerance, respektu, přizpůsobivosti apod.), rozvoj interaktivních a komunikativních dovedností verbálních a neverbálních, rozvoj kooperativních dovedností, ochrana osobního soukromí a bezpečí ve vztazích s druhými lidmi i dospělými“ (MŠMT, 2018, s. 23).

Zároveň jako vzdělávací nabídka, kterou má učitel v mateřské škole k dispozici, jsou v RVP PV mj. zmíněny „aktivity podporující uvědomování si vztahů mezi lidmi (kamarádství, přátelství, vztahy mezi oběma pohlavími, úcta ke stáří apod.)“ (MŠMT, 2018, s. 23). V RVP PV jsou tedy jako jedny z aktivit uvedeny ty, které podporují úctu ke stáří. Dle Horákové, Šujanové a Vidovičové (2014) může probíhat například spolupráce mateřské školy se stacionářem pro seniory, které se na určitou část dne spojují. Bočková a Vojtíšek (2017, s. 72) zase uvádějí, že „mezi známé aktivity, které jsou provozovány zatím spíše nesystémově, se řadí projekty zaměřené na předávání mezi generacemi (např. klienti domovů pro seniory předčítají pohádky dětem v mateřských školách)“. Vzhledem k zaměření článku na děti předškolního věku a seniory si blíže uvedeme např. výzkum, který proběhl u 25 seniorů ve věku 71–101 let, kteří se účastnili mezigeneračních programů s dětmi ve věku 5–6 let v centru denní péče pro dospělé v Tokiu. Těchto 25 seniorů bylo rozděleno do dvou skupin, jedna byla zaměřena na výkonnostní mezigenerační program (děti zpívají písně, tancují) a druhá na sociálně orientovaný mezigenerační program (senioři a děti spolu hrají hry). Zjištěny byly určité rozdíly v rámci těchto skupin, podstatné je ale poznamenat, že mezigenerační programy seniory potěšily a poskytly jim možnost komunikace s dalšími lidmi. Mezigenerační programy mohou přispívat k opětovnému začlenění seniorů do společnosti (Morita & Kobayashi, 2013).

Zaměřme se ale také na úroveň rodiny, v jejímž rámci děti získávají zkušenost s podobou stáří – měly by vědět, že se jedná o přirozené pokračování životního příběhu. Děti v rodině jsou seznámeny se včleněním seniorů do rodinného a společenského života a s jejich pozitivní rolí v životě rodiny. Důležitá je také zkušenost dětí s mezigenerační solidaritou spočívající v tom, jak rodiče pomáhají svým rodičům (tzn. prarodičům zmíněných dětí) a případně dalším starším generacím (Čevela, Kalvach, & Čeledová, 2012). V tomto ohledu je nutné klást důraz na mezigenerační spolupráci, která se týká aktivit napříč společnostmi a vede ke zlepšení sociální soudržnosti, k vytvoření kladných mezigeneračních sociálních vazeb. Mezigenerační spolupráce ovlivňuje také kvalitu rodinného života atd. (Čeledová, Kalvach & Čevela,

2016). Mezigenerační vztahy a vztahy vzájemné soudržnosti jsou podstatné prvky aktivního stárnutí (Dvořáčková, 2009).

Mezigenerační vztahy mohou být podporovány různými způsoby. Existují např. tzv. Experimentální univerzity pro prarodiče a vnoučata, jejichž prostřednictvím dochází k mezigeneračnímu učení. Např. již v roce 2004/2005 byla organizována univerzita tohoto typu na Univerzitě Karlově v Praze. Prarodiče se mohou vzdělávat se svými vnoučaty ve věku od 6 do 12 let, čímž dochází nejen ke vzdělávání, ale také k upevňování mezigeneračních vztahů (Špatenková & Smékalová, 2015).

Dále je možné zmínit např. „Program 3G – tři generace“, kterého se účastní osoby ve věku nad 50 let, které nemají vlastní vnoučata anebo s nimi nejsou v pravidelném kontaktu. Zároveň je určen rodinám s dětmi školního i předškolního věku, které nemají vlastní prarodiče. Program 3G je realizován na principu přátelského vztahu dítěte s dospělým dobrovolníkem ve věku 50 a více let. Společné volnočasové aktivity mohou být doplněny o doprovod dítěte ze školy či na zájmové kroužky, podpora však může být reciproční – rodina může dobrovolníkovi také nabídnout pomoc (např. ve formě drobných oprav, zajištění nákupu, pomoc s prací na PC apod.) (MPSV, nedatováno).

DISKUSE

V článku byla uvedena problematika mezigeneračních vztahů dětí předškolního věku a seniorů. V této oblasti je především důležité eliminovat negativní postoje k osobám seniorského věku. Existuje totiž řada stereotypů vztahujících se k seniorům, které zmiňuje např. Palmore (1990), které mohou vyústit až k ageismu, který definoval Butler (1969). Negativním stereotypům a ageismu je tak nutné předcházet.

Mít úctu ke stáří je jedna z podstatných hodnot, která by ve společnosti měla být zastávána. Primární úlohu v tom, jak bude dítě nahlížet na seniory, hraje rodina, protože si musíme uvědomit, že to, co dítě vidí či slyší, má tendenci opakovat, protože jak uvádějí např. Jucovičová a Žáčková, „v předškolním období si dítě osvojuje základy sociálního chování v širším společenství, učí se jim tzv. sociálním učením, učením nápodobou chování ostatních. Vzorem opět bývá nejbližší rodina. V sociálním prostředí si pak dítě potvrzuje svou identitu, sociální roli“ (Jucovičová & Žáčková, 2014, s. 23). Jak také zmiňují Bednářová a Šmardová (2007), u dítěte je důležité sociální učení, přičemž

„nápodoba se uskutečňuje na základě identifikace – dítě napodobuje toho, ke komu má citovou vazbu, ke komu má důvěru, kdo mu něčím imponuje“ (Bednářová & Šmardová, 2007, s. 54).

Je však otázkou, jak rodiče přistupují k problematice seniorské populace, zda na tuto tematiku kladou důraz a berou ji jako součást výchovy, nebo naopak u nich nehraje tak podstatnou roli, jakou by si zasloužila. Na druhou stranu někteří autoři (např. zmiňovaní Buchanan & Rotkirch, 2016, in Buchanan & Rotkirch, 2018) uvádějí, že se zvyšuje role prarodičů vzhledem k časové vytíženosti rodičů, takže o děti se mnohdy prarodiče starají, čímž by u těchto dětí přirozeně mělo docházet k mezigeneračnímu porozumění a účtě ke stáří.

Jak uvádí Kotátková (2014), na konci předškolního věku má dítě základní předpoklady pro altruistické chování, které s tímto tématem také souvisí. Dítě ale přebírá odpozorované chování lidí z okolí, což může přinášet problém, pokud bude dítě přijímat nevhodný vzorec chování. Je tedy nutné zaměřit se i v tomto ohledu na výchovu dítěte.

V RVP PV se mj. píše, že dítě, které ukončuje předškolní vzdělávání, „napodobuje modely prosociálního chování a mezilidských vztahů, které nachází ve svém okolí“ (MŠMT, 2018, s. 12). Je tak důležité vzít to v potaz.

V článku byly uvedeny různé výzkumy věnující se mezigeneračním vztahům, např. Mirfina-Veitch, Braye a Watsona (1997), Tama *et al.* (2006), Beckera a Steinbacha (2012) či Stašové a Křišíkové (2014), výzkumům věnujícím se rozvoji mezigeneračních vztahů se věnovali např. Skropeta, Colvin a Sladen (2014), Mosor *et al.* (2019) nebo Yasunaga *et al.* (2016). Konkrétně na mezigenerační vztahy mezi dětmi předškolního věku a seniory byli zaměřeni např. zmiňovaní Barnett *et al.* (2010) nebo Li, Liu, Gao a He (2016) a rozvoji vztahů těchto skupin se věnovali např. Morita a Kobayashi (2013). V rámci většiny výzkumů bylo zjištěno, že mezigenerační programy přinášejí různá pozitiva. Mezigeneračním vztahům a jejich rozvoji je nutné dále se systematicky věnovat.

Je možné shrnout, že podpora mezigeneračních vztahů mezi dětmi předškolního věku a seniory je podstatná z několika důvodů. Tyto vztahy je možné rozvíjet jak na úrovni rodiny v rámci vztahu prarodič – vnouče, tak také obecně v rovině senior – dítě předškolního věku, které je možné podporovat například prostřednictvím různých programů realizovaných u dětí v mateřské škole. Mezigenerační programy přinášejí pozitivní účinky, jak prokazují různé výzkumy, viz např. výše zmíněný výzkum Mority

a Kobayashiho (Morita & Kobayashi, 2013). V souladu s představeným tématem by měl být kladen důraz na podporu úcty ke stáří jak při výchově dětí v rodinném prostředí, tak prostřednictvím předškolních zařízení.

ZÁVĚR

Článek se zaměřil na mezigenerační vztahy mezi dětmi předškolního věku a seniory. Cílem bylo seznámit čtenáře s problematikou mezigeneračních vztahů uvedené cílové skupiny. Článek nejprve vymezil období předškolního věku, období stáří a postoje ke stáří. Poté byly charakterizovány vztahy ve společnosti a blíže uvedeny možnosti rozvíjení mezigeneračních vztahů.

Podporovat mezigenerační vztahy dětí a seniorů je za normálních okolností možné např. prostřednictvím mateřských škol, protože v Rámcovém vzdělávacím programu pro předškolní vzdělávání se mj. píše, že u dětí by měly být podpořeny aktivity směřující k úctě ke stáří (MŠMT, 2018). Dobré vztahy dětí k seniorům by však měly být podporovány již na úrovni rodiny, jak uvádějí např. Čevela, Kalvach a Čeledová (2012). Důležitost role rodiny a jejího výchovného působení zdůrazňují také Špatenková a Smékalová (2015, s. 14): „Formativní význam má v tomto ohledu především výchova v dětství.“ Rodina je tedy základní pilíř, který může dítěti poskytnout náhled na starší spoluobčany, starší příbuzné a potažmo jejich prarodiče.

Na závěr této teoretické studie můžeme shrnout, že aktivity podporující mezigenerační vztahy dětí a seniorů přinášejí pozitiva jak pro děti, tak pro seniory. Vzhledem k uvedenému by se na tyto aktivity (a samozřejmě nejen na tyto, ale také na aktivity podporující mezigenerační vztahy i ostatních věkových skupin z dalších důvodů, které ale již nejsou předmětem tohoto článku) mělo myslet.

LITERATURA

- Alan, J. (1989). *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- Barnett, M. A. *et al.* (2010). Intergenerational relationship quality, gender, and grandparent involvement. *Family Relations*, 59 (1), 28–44. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2009.00584.x>
- Becker, O. A., & Steinbach, A. (2012). Relations between grandparents and grandchildren in the context of the family system. *Comparative Population Studies*, 37 (3–4), 543–566.

- Bednářová, J., & Šmardová, V. (2007). *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Brno: Computer Press.
- Benešová, R. (2010). *Ageismus jako střet věkových skupin*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií.
- Biggs, S., & Lowenstein, A. (2011). *Generational Intelligence: A Critical Approach to Age Relations*. Londýn: Routledge.
- Bočková, L., & Vojtíšek, P. (2017). Potenciál starších osob a seniorů pro společnost. In Tomeš, I., Šámalová, K. et al., *Sociální souvislosti aktivního stáří* (s. 49–74). Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.
- Buchanan, A., & Rotkirch, A. (2018). Twenty-first century grandparents: global perspectives on changing roles and consequences. *Contemporary Social Science*, 13 (2), 131–144. <https://doi.org/10.1080/21582041.2018.1467034>.
- Buriánek, J. (2003). *Sociologie*. Praha: Fortuna.
- Butler, R. N. (1969). Age-Isim: Another form of bigotry. *Gerontologist*, 9 (4), 243–246. https://doi.org/10.1093/geront/9.4_Part_1.243
- Čeledová, L., Kalvach, Z., & Čevela, R. (2016). *Úvod do gerontologie*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.
- Čevela, R., Kalvach, Z., & Čeledová, L. (2012). *Sociální gerontologie: Úvod do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- Dvořáčková, D. (2012). *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. Praha: Grada Publishing.
- Dvořáčková, D. (2009). Společenské uplatnění seniorů aneb aktivní stáří. *Sociální péče*, 4 (4), 24–25.
- Gualano, M. R. et al. (2018). The impact of intergenerational programs on children and older adults: a review. *Int Psychogeriatr*, 30 (4), 451–468. <https://doi.org/10.1017/S104161021700182X>
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál.
- Horáková, K., Šujanová, A., & Vidovičová, L. (2014). Mezigenerační vztahy a programy pro jejich kultivaci – přínosy a rizika. In Štěpánková, H., Höschl, C., & Vidovičová, L. et al., *Gerontologie: Současné otázky z pohledu biomedicíny a společenských věd* (s. 265–284). Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.
- Hrozenská, M. et al. (2008). *Sociální práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta.
- Jandourek, J. (2007). *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál.

- Jirásková, V. et al. (2005). *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Jucovičová, D., & Žáčková, H. (2014). *Je naše dítě zralé na vstup do školy?* Praha: Grada Publishing.
- Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.
- Kitlíňská, J. (2013). Intergenerational programs implemented in the Czech Republic. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 106, 1548–1554.
- Knodel, J., & Chayovan, N. (2008). Intergenerational relationships and family care and support for Thai elderly. *Ageing International*, 33, 15–27.
- Kofátková, S. (2014). *Dítě a mateřská škola: co by měli rodiče znát, učitelé respektovat a rozvíjet*. Praha: Grada Publishing.
- Křivohlavý, J. (2009). *Psychologie zdraví*. 3. vyd. Praha: Portál.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. 2., akt. vyd. Praha: Grada Publishing.
- Li, Y., Liu, T., Gao, Z., & He, H. (2016). The grandparent-grandchild relationship and its effects on the development of young children's social competence. *Journal of Gerontology & Geriatric Research*, 5 (6). <https://doi.org/10.4172/2167-7182.1000374>
- Mirfin-Veitch, B., Bray, A., & Watson, M. (1997). „We're Just That Sort of Family“: Intergenerational Relationships in Families Including Children with Disabilities. *National Council on Family Relations*, 46 (3), 305–311. <https://doi.org/10.2307/585129>
- Morita, K., & Kobayashi, M. (2013). Interactive programs with preschool children bring smiles and conversation to older adults: time-sampling study. *BMC Geriatrics*, 13. <https://doi.org/10.1186/1471-2318-13-111>
- Mosor, E., et al. (2019). An intergenerational program based on psycho-motor activity promotes well-being and interaction between preschool children and older adults: results of a process and outcome evaluation study in Austria. *BMC Public Health*, 19. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6572-0>
- MPSV (2014). *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí na období let 2012–2017*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- MPSV (nedatováno). *Příklad dobré praxe – Česká republika*. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/372809/Hestia_p1.pdf/65a08719-1f03-2cc3-b890-1b377f675a6e
- MŠMT (2018). *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha: MŠMT.

- Palmore, E. B. (1990). *Ageism: Negative and positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Park, A-La (2015). The Effects of intergenerational programmes on children and young people. *Interactional Journal of School and Cognitive Psychology*, 2 (1). <https://doi.org/10.4172/2469-9837.1000118>
- Projekce obyvatelstva České republiky (2013). Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-ceske-republiky-do-roku-2100-n-fu4s64b8h4>
- Sak, P., & Kolesárová-Saková, K. (2008). Zpráva z výzkumu „Názory a postoje české populace k seniorům“. Dostupné z: http://www.insoma.cz/4_8.pdf
- Skropeta, C. M., Colvin, A., & Sladen, S. (2014). An evaluative study of the benefits of participating in intergenerational playgroups in aged care for older people. *BMC Geriatrics*, 14. <https://doi.org/10.1186/1471-2318-14-109>
- Stašová, L., & Křišková, E. (2014). Relationships between children and their grandparents and importance of older generations in lives of today's families. *Society, health, welfare: 4th international interdisciplinary scientific conference*. Paris: EDP sciences.
- Stelle, Ch., Fruhauf, Ch., Orel, N., & Landry-Meyer, L. (2010). Grandparenting in the 21st century: Issues of diversity in grandparent–grandchild relationships. *Journal of Gerontological Social Work*, 53 (8), 682–701. <https://doi.org/10.1080/01634372.2010.516804>
- Šerák, M. (2009). *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál.
- Špatenková, N., & Smékalová, L. (2015). *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada Publishing.
- Tam, T. et al. (2006). Intergroup contact and grandparent-grandchild communication: The effects of self-disclosure on implicit and explicit biases against older people. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9 (3), 413–429. <https://doi.org/10.1177/1368430206064642>
- Tošnerová, T. (2009). *Jak si vychutnat seniorská léta*. Praha: Computer Press.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří*. Praha: Grada Publishing.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.
- Vidovičová, L. (2008). *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita.

- Vidovičová, L., Galčanová, M., & Petrová Kafková, M. (2015). Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a seniorek. *Sociologický časopis*, 51 (5), 761–782. <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>
- Vidovičová, L., & Rabušic, L. (2005). *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno.
- Yasunaga, M. *et al.* (2016). Multiple impacts of an intergenerational program in Japan: Evidence from the Research on Productivity through Intergenerational Sympathy Project. *Geriatrics & Gerontology International*, 16(1). <https://doi.org/10.1111/ggi.12770>

Kontakt

Mgr. Barbora Tallová, Ph.D.: tallova@utb.cz